

sahiplerine sattılar. 1907'de toplanan Millî Meşveret Meclisi, hâlisaların eyalet valilerine hizmet karşılığı verilmesi usulünü kaldırdı. Rızâ Şah Pehlevî devrinde (1925-1941) yüzlerce hâlis köyü sözde satın alınarak "emlâk" denilen farklı bir kategoriye sokuldu. Fakat 1960'lara gelindiğinde son İran şahı Rızâ Şah Pehlevî emlâk ve hâlisaların büyük bir kısmını köylülere veya arazilerin asıl sahibi olan memurlarına dağıttı.

Hindistan'da Delhi Sultanlığı döneminde (1206-1526) idarî yapı Büyük Selçuklu hükümet şekline benzemektedir. Başlangıçta Delhi ve etrafındaki köyler hâlîsaya benzer bir statü içindeydi. Daha sonra Sultan İltutmış (1211-1236), Doğu Pencap'ta Tabarhinda ve Doâb'daki köyleri kendi has topraklarına kattı. İltutmış, ordusundaki yaklaşık 3000 süvarinin ücretlerini hâlîsa köylerinden karşılamakta idi. Bu şekilde tahsis edilen köylere iktâ deniyordu. Sultan Balaban zamanında (1266-1287) bu uygulama bazı suistimalere rağmen sürdü. Sultan Alâeddin Halaçî (1296-1316), aynı zamanda daha önce milk, idrâr, in'âm ve vakıf olarak tahsis edilen köyleri de hâlîsaya dönüştürdü. Sultan Gıyâseddin Tuğluk ve II. Muhammed dönemlerinde hâlîsa idaresinde kayda değer bir değişme olmazken Sultan Firûz Şah Tuğluk (1351-1388) seleflerinin uygulamalarını tamamen değiştirdi. Böylece hâlîsa durumuna getirilmiş bulunan dinî kurumlar ve arazileri önceki şahıslara ve bunların mirasçılarına geri verilirken askerlerin maaşları da kendilerine hâlîsa olarak köyler tahsis edilip ödenmeye başlandı.

Bâbürlü hükümdarları, özellikle Ekber Şah (1556-1605) ve ondan sonra gelen sultanlar, "hâlîsa-i şerîfe"lerin idaresinde ve kapsamında büyük değişiklikler yaptılar. Ekber Şah Bengal, Bihâr ve Guçerât dışında bütün Hindistan'ı hâlîsa ilân etmişti. Ancak Bâbürlüler devrinde hâlîsa ve câgîr*ler birbirlerine dönüştürülebildiği için onun bu kararı sürekli olmamış, zaman zaman kumandanların hizmetlerine karşılık hâlîsa toprakları câgîr olarak tahsis edilmiştir. Bâbürlü sultanları genellikle "pergene" denilen verimli ve idaresi kolay köy gruplarını hâlîsaya dönüştürürlerdi. Bâbürlüler'de pergenelerin köylülere icara verilmesi nâdir görülen bir uygulamaydı. Sultan Evreng-zîb'den (1658-1707) sonra devletin gerilemeye yüz tutması ile birlikte hâlîsa pergeneler nüfuzlu kişilere veya Hindû racalarının tehdidini önlemek için bir çeşit

rüşvet şeklinde câgîr olarak dağıtılmaya başlandı.

BİBLİYOGRAFYA :

- Ebû Yûsuf, *el-Harâc* (nşr. A. B. Shemesh), London 1969, s. 75; Belâzûrî, *Fütûh* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1866, s. 273-274; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, II, 277-278; Nersâhî, *The History of Bukhara* (trc. Richard N. Frye), Cambridge 1954, s. 27-29; Gerdîzî, *Zeynû'l-aḥbâr* (nşr. Muhammed Nâzım), Berlin 1928, s. 15; Mâverîdî, *el-Aḥkâmûs-sultânîyye* (nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî), Küveyt 1409/1989, s. 216-220, 248-258; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Ali Ekber Feyyâz), Meşhed 1971, s. 156; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (nşr. Schefer), Paris 1891-93, s. 28; İbnü'l-Belhî, *Fârs-nâme* (nşr. G. Le Strange - R. A. Nicholson), Leiden 1921, s. 145-146; Müntecebüddin Bedî, *'Atebetü'l-ketebe* (nşr. Muhammed Kazvînî - Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş., s. 56, 67, 72, 73; Râvendî, *Râhatü's-sudûr*, s. 381-382; Cûz-cânî, *Ṭabakât-ı Nâsırî*, II, 20; Reşîdüddin, *Câmi'ü'l-tevâriḥ* (nşr. Abdülkerim Alizâde), Leningrad 1946, s. 556-559; Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Kalkûta 1860-62, s. 61-64, 323-324, 537, 558-559, 561; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Ekbernâme* (nşr. Ahmed Ali), Kalkûta 1873-77, III, 117, 282, 381, 494; a.mlf., *A'in-i Ekberî* (nşr. H. Blochmann), Kalkûta 1867-77, I, 285-288, 300-331, 388; Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Munteḥabû'l-tevâriḥ* (nşr. Ali Ahmed - W. N. Lees), Kalkûta 1864-69, I, 384; İskender Bey Münşî, *Târîh*, II, 924; C. Chardin, *Voyages du Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient* (ed. L. Langlès), Paris 1811, V, 250-252, 276-277, 279, 298-299, 303-304, 380-382; J. Malcolm, *History of Persia*, London 1829, II, 313; İsmâî, *Fütûhu's-selâṭîn* (nşr. A. S. Uşâ), Madras 1948, s. 389-391; *Tegkiretü'l-mülûk* (nşr. V. Minorsky), London 1943, s. 25; D. C. Drennet, *Conversion and the Poll Tax in Early Islam*, Cambridge 1950, s. 26; F. Lokkegaard, *Islamic Taxation in the Classic Period*, Copenhagen 1950, s. 50-51, 157; A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, London 1953, s. 105-109; a.mlf., *The Persian Land Reform: 1962-1966*, Oxford 1969, s. 45-49, 118-119, 160; a.mlf., *"Khalişa", EF* (İng.), IV, 973-979; İrfan Habib, *The Agrarian System of Mughal India*, Bombay 1963, s. 268-273, 277, 278; a.mlf., "Agrarian Economy", *The Cambridge History of India*, Cambridge 1982, s. 69-76; K. Rohborn, *Provinzen und Zentral Gewalt Persiens im 16 und 17. Jahrhundert*, Berlin 1966, s. 109, 131, 177-178; I. P. Petrushevsky, "The Socio-Economic Condition of Iran Under the İl-Khâns", *CHIr.*, V, 516; B. Fragner, "Social and Internal Economic Affairs", a.e., VI, 521-524; M. A. Shaban, *Islamic History*, Cambridge 1971, I, 88-89; Hasan Han Seyyid Câbir-i Ensârî, *Târîh-i Nısfı Cihân ve Hâme-i Cihân*, Tahran, ts., s. 36-38, 46-47, 49, 60-62, 77-80, 86; Şemîs Şerîk-i Erîm, *Ferheng-i İştîlâhât-ı Divânî Devrân-ı Moğol*, Tahran 1357 hş., s. 127-128; S. A. A. Rizvî, *Shah Wali Allah and his Times*, Canberra 1980, s. 25-26, 31-33, 298-299; Afzal-ur-Rahman, *Economic Doctrines of Islam*, Lahore 1985, II, 151-161; Shireen Moosvi, *The Economy of the Mughal Empire*, Bombay 1987, s. 196-197.



SAİYİD ÂTHAR ÂBBAS RIZVÎ

HÂLİSİYYE

(الخالصة)

Kâdiriyye tarikatının
Ziyâeddin Abdurrahman
Hâlîs et-Tâlibânî'ye
(ö. 1275/1858)
nisbet edilen bir kolu
(bk. KÂDİRİYYE).

HALİT ZİYA UŞAKLIĞI

(bk. UŞAKLIĞIL, Halit Ziya).

HALK

(bk. HÂLİK; YARATMA).

HALK EDEBİYATI

Halkın edebî zevkini
karşılamak üzere
sözlü olarak ortaya konan,
kendine has bir dile
ve üslûba sahip edebiyat kolu.

İkel halk topluluklarından gelişmiş medeniyetlere kadar bütün toplumlar tarih sahnesinde var oldukları andan itibaren kendi çağlarında edebî ürünler ortaya koymuşlardır. Sözlü ve anonim olarak ortaya çıkıp uzun bir tarih süreci içinde özelliklerini kaybetmeden gelişen bu ürünlerden belli bir edebî değer taşıyanlar genellikle halk edebiyatı adı altında incelenmiştir. Yazılı edebiyatlara da kaynaklık yapan bu zengin dil ve kültür malzemesi XIX. yüzyılın başlarında müstakil olarak ele alınmaya başlanmış ve araştırılarak yazıya geçirilmiştir.

Ait oldukları cemiyetlerin içtimâî-siyasî şartlarına, gelişmişlik düzeylerine, dillerinin imkânlarına ve yaşadıkları coğrafyanın özelliklerine göre farklılık veya benzerlikler gösteren bu edebiyatlar toplumları derinden etkileyen içtimâî ve tabii olaylar çevresinde doğmuştur. Bu sebeple başlangıçta destanlar, efsaneler, masallar ve halk hikâyeleri şeklinde gelişen ürünler sonraları gittikçe çoğalmıştır. Manzum ve mensur olarak çeşitlenmiş, ayrıca atasözü, mâni, ninni, şarkı, türkü, bilmece gibi şekil ve türlerle zenginleşmiştir.

□ TÜRK EDEBİYATI. Halk edebiyatı, Türkiye'de XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bazı araştırmacılar tarafından ilgi görmüş ve bilhassa üniversitelerde bir bilim dalı olarak kabul edilip okutul-

maya başlandığı tarihe kadar çoğunlukla meraklılarınca ele alınıp incelenmiştir. Bu alandaki çalışmaların köklü bir geleceği olmadığı için ileri sürülen görüşler ve yapılan tasnifler henüz genel kabul görececek düzeye ulaşmamıştır.

Pertev Naili Boratav'ın halk edebiyatı çerçevesi içine hikâye, masal, fıkra, efsane, bilmece, atasözü, alkış ve kargış, tekerleme, türkü, meddahlık ve seyirlik halk oyunlarının yanında âşık edebiyatı ile destanı da aldığı görülmektedir (100 *Soruda Türk Halkedebiyatı*, tür.yer.). Nihad Sâmî Banarlı, bu çerçevenin içine tekke edebiyatını ve Ebû Ali Sînâ türünde hikâyeleri de dahil eder (TA, XVIII, 393-402). Umay Günay'ın halk edebiyatı için çizdiği çerçeve de Boratav ve Banarlı'da olduğu gibi fazla sayıda konuyu kapsamakta, destanlar ve âşık edebiyatı da halk edebiyatı içinde gösterilmektedir (*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XIV, 523-533). Boratav ve Günay halk edebiyatı içinde tekke edebiyatına yer vermemişlerdir. Her üç araştırmacı da âşık edebiyatı ile destanlara bu çerçevede yer verilmesi hususunda birleşmektedir.

D. Mehmet Doğan'ın değerlendirmeleri ise öncekilerden farklıdır. Ona göre, "Edebiyat sanatı da diğer sanatlar gibi esasta şahsîdir; edebî eserler şahıslar tarafından meydana getirilir. Halkiyat (folklor) ürünleri ise mâşerîdir. Aslen sözlü olup söyleyeni ve düzenleyeni bilinmez. Bu itibarla halk edebiyatının halkiyatın konusu olması gerekir" (TDEA, IV, 55). Bu değerlendirmeye göre şahsî verimlerden meydana gelen âşık edebiyatı ile tekke edebiyatı halk edebiyatı dışında bırakılmalıdır. Çünkü sahibi bilinen bir koşmanın ve bir hikmetin, kimin tarafından ortaya konulduğu hiçbir zaman bilinmeyecek olan bir masalla, bir atasözle aynı tutulması doğru değildir. Sahibi bilinmeyen verimler zamanın akışı içinde gelişerek günümüzdeki şekillerini almıştır. 1074 yılında tamamlanan *Dîvânü lügâti't-Türk*'te, "Endik uma evlignı ağırılar" şeklindeki atasözü günümüzde, "Şaşkın misafir ev sahibini ağırılar" biçiminde söylendiği halde Karacaoğlan'ın "elif" redifli semâisi yüzyıllardan beri aynı şekilde okunmaktadır. Aynı yazar, halk edebiyatı konusundaki değerlendirmesinde ürünlerin manzum ve mensur olmasına göre, tamamen manzum olanlar (türkü, mâni vb.), tamamen mensur olanlar (fıkra) ve nazım-nesir karışık olanlar (halk hikâyesi) biçiminde

üçlü bir tasnif getirmiştir. Türlelere göre yaptığı tasnif de bazı dalları itibarıyla büyük ölçüde kabul edilebilir mahiyettedir: Manzum tür ve biçimler, seyirlik oyunlar, halk hikâyeleri, masal ve efsaneler, atasözleri ve deyimler, bilmeceler ve fıkralar (a.g.e., IV, 56).

Halk edebiyatı konusunda daha belirli bir çerçeve ortaya koyabilmek için türlerden değil dallardan hareket etmek gerekir. Günümüzde halk edebiyatı denildiği zaman üç ayrı dal düşünülmektedir: Anonim halk edebiyatı, âşık edebiyatı, tekke edebiyatı. Ancak bu üç dalın ortak bir başlık altında toplanması, sahibinin kimler olduğu unutulmuş (anonim) edebiyatla sahiplerine "âşık" adı verilen kişilerin ortaya koyduğu ürünleri, hiç öğrenim görmemiş veya pek az öğrenim görmüş insanların meydana getirdiği ürünlerle belli bir dinî-kültürel muhitte şekillenen tekke edebiyatını aynı çerçevenin içine yerleştirmek gibi karışıklıklara sebep olmaktadır. Bununla birlikte halk edebiyatı, bu üç dal ayrı birer araştırma alanı olarak kabul edilip her birinin çerçevesi yeniden çizilerek daha açık ve doğru bir şekilde ele alınabilir. Bu alanların başlıca konuları ise şöylece sıralanabilir: Anonim Halk Edebiyatı. Bu edebiyatın konusunu âşık edebiyatı ve tekke edebiyatı ürünlerinin dışında kalan eserlerle anonim hale gelmiş manzum ve mensur eserler teşkil eder. Âşık Edebiyatı. Sevdadan hasrete, kahramanlıktan vatan sevgisine uzanan konuların daha çok hece ölçüsü ile söylenen manzumelerle dile getirildiği bir daldır. Âşık adı verilen sanatkârlarla onlar gibi şiir söyleyebilenlerin ortaya koyduğu âşık edebiyatının aruz vezniyle kaleme alınmış örneklerinde dil sadelikten az da olsa uzaklaşmıştır. Bu edebiyatın ürünlerini şekil ve konu bakımından ayırırken hece ölçüsü ile yazılanlarla (koşma, semâi, varsağı, destan; güzellendirme, koçaklama, taşlama, ağıt vb.) aruz ölçüsü ile olanlar (divan, selis, semâi, kalenderî, satranç, vezn-i âhar vb.) arasında dikkati çeken farklılıklar görülür. Birincilerde nazım birimi hâne (dörtlülük) iken ikincilerde kesin bir birim söz konusu olmayıp beyitten başlayarak murabba, muhammes ve müsedese kadar uzanabilmektedir. Bir başka fark da hece ile söylenenlerin hazırlıksız olarak yani irticâlen söylenebilmesine karşılık diğerlerinde ve bilhassa vezn-i âharda mutlaka bir ön hazırlığa ihtiyaç bulunmasıdır. Tekke Edebiyatı. Bu ad altında toplanan eserler, son yıllarda çer-

çevesi biraz genişletilmiş olarak dinî-tasavvufî Türk edebiyatı adıyla tanıtılmaktadır. Tekke edebiyatının konu ve şekil çerçevesi içinde divan edebiyatına ait olanlarla (gazel, mesnevi; tevhid, münâcât, na't, mi'râciyye, mevlid, hilye, methiye vb.) doğrudan doğruya tekke edebiyatına ait olanlara (nutuk, devriye, şathiye, ilâhi, nefes, hikmet vb.) bir arada yer verilmektedir (Güzeli, LVII/445-450, s. 251 vd; ayrıca bk. TEKKE EDEBİYATI). Bütün bu görüşlerin ışığında halk edebiyatının şu başlıklar altında incelenmesi daha uygun görünmektedir:

A) Anlatma Esası Üzerine Kurulanlar. Bunlar genellikle anlatıcının kelime dağarcığı ile şekillenen masal, fıkra ve efsanelerdir. Masallardaki kalıp ifadeler (formeller), fıkralardaki nükte cümleleri veya efsanelerde yer alan ana konuyla ilgili bazı sözler benzer şekillerde ortaya konulabilir: "Bir varmış bir yokmuş"; "Gökten üç elma düştü"; "İçinde ben de vardım"; "Buyurun cenaze namazına"; "Ya taş eyle ya kuş" gibi. Ancak masalların anlatıcılara göre süslenerek anlatılmasına karşılık fıkra ve efsanelerin süslenmeye ihtiyacı yoktur. Bunların kısaca anlatılması başlıca özellikleridir.

1. Masal. İnsandan hayvana, bitkiden nesneye kadar her şeyin kahraman olarak yer aldığı, daha çok olağan üstülüklerle örülü, belli kalıp ifadelerle süslenmiş anlatmalardır. Belirli kahramanlara (Keloğlan, köse, tilki, dev vb.) bağlı olanların yanında kim olduğu ve hangi ülkenin başında bulunduğu genellikle belirtilmeyen padişahlar, sultanlar, krallar da masalların vazgeçilmez kahramanlarıdır. Masallar motifleri ve tipleri açısından incelenir. Masal motifleriyle ilgili en kayda değer çalışma, Finli âlim A. Aarne'nin 1910'da hazırlayıp öğrencisi Stith Thompson'un 1928 ve 1961 yıllarında iki defa gözden geçirerek genişlettiği katalogdur (*The Types of the Folk-Tale*, Tampere 1964). Motifler hakkında diğer önemli bir çalışma yine Thompson'a ait olup önce 1932-1936 yılları arasında altı cilt olarak hazırlanmış, gözden geçirilmiş ve Türk masallarına da yer veren şekli 1955-1958 yıllarında yine altı cilt olarak yayımlanmıştır (*Motif Index of Folk Literature*). Türk masalları hakkında yegâne tip katalogu D. Wolfram Eberhard ile Pertev Naili Boratav tarafından hazırlanmıştır (*Typen Türkischer Volksmärchen*, Wiesbaden 1953). Bu eserin sonunda bir de motif listesi yer almaktadır. Bunların dışında Türk masallarının mo-

tifleriyle ilgili başlıca çalışmaları Umay Günay, Bilge Seyidoğlu, Ahmet Ali Aslan, Ali Berat Alptekin, Esmâ Şimşek ve Saim Sakaoğlu gerçekleştirmiştir. Günay, derlediği yetmiş masala Rus masal araştırmacısı V. Propp'un metodunu başarılı bir şekilde uygulamıştır.

2. Fıkra. Değişik amaçlara bağlı bir nükte ile sona eren, farklı karakterler etrafında kurulmuş kısa anlatmalardır. Türk fıkraları, temsil ettikleri zihniyet ve davranışlarla bağlandıkları tiplere göre Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Aldâr Köse, Esenpulat, Kemîne, Mirali, Bektaşî gibi halk kahramanlarına nisbetle gruplandırılabilir. Bir bölümü de gerçek hayatta yaşamış, tarih sayfalarında iz bırakmış kişilerle ilgilidir. Ayrıca bunlar kadar olmamakla beraber sadece kendi bölgelerinde tanınmış pek çok fıkra tipi daha vardır. Türkiye'nin bazı illerinde bölgeleri temsil eden tip sayısı da oldukça fazladır (Karadenizli, Kayserili vb.). Fıkraların merkezinde daima insan-toplum münasebetleri vardır. Toplum hayatında ortaya çıkan çelişkiler, düşünce ve davranış farklarından doğan çatışmalar fıkraların konusunu oluşturur. Fıkraların nükte cümlesi her zaman güldürmek için söylenmiş olmayıp bazılarında düşündürme unsuru hâkimdir. Aslında bazı fıkralara gülebilmek için özel bir bilgiye ihtiyaç vardır; aksi takdirde nükte kavranamaz ve fıkranın anlatılmasından beklenen maksat hâsıl olmaz (bk. LATİFE).

3. Efsane. Bir olay, yer veya adla ilgili inancı dile getiren veya bunların ortaya çıkış sebebini açıklayan olağan üstü özelliklere sahip kısa anlatmalardır. Efsanelerde yer alan olayların gerçeğe dayandığı kabul edilir. Fıkralar gibi bunlar da süsten uzaktır. Ancak olayın açıkça belirtilmesi için efsanede yer alan kişi ve zamanla ilgili bazı bilgilerin verilmesi gerekir. Efsanelerde halkın özelemleri, dünya görüşü ve ideal insan tipi diğer edebî türlerden daha kesin olarak ortaya konur. Bu bakımdan efsaneler tarihle halk muhayyilesinin bir terkibidir. Efsanelerle ilgili milletlerarası çalışmalar 1959'da başlamış, 1962 yılında önce altı olarak belirlenen konuların dörde indirilmesiyle bunlar kalıcı bir tasnife kavuşturulmuştur. Bu konular yaratılış ve dünyanın sonu, tarih ve medeniyet tarihi, tabiat üstü varlıklar ve güçlerle dinî efsaneler (menkıbeler) olup kendi aralarında da alt gruplara bölünmüştür. Türk efsaneleriyile ilgili olarak Nevzat Gözaydın, Saim Sakaoğlu, Bilge Seyidoğlu ve Ali Öztürk'ün

çalışmaları vardır. İlk iki araştırmacının yaptığı çalışmalar Türk efsane tipleriyle ilgili ilk denemelerdir. Türkiye'de efsane araştırmaları ve incelemesinden çok efsane metni yayımlanması yoluna gidilmiştir. Fıkralar gibi günlük hayatla iç içe olmadıkları için kaynak şahısların dağıtıklarında pek fazla örneği tesbit edilememektedir; daha çok tercih edilenler ise dinî mahiyette olanlardır. Bunda da evliya tezkirelerinde yer alan menkıbelerin çeşitli sebeplere bağlı olarak yaygınlaşmasının önemli rolü vardır. Efsanelerdeki ortak fikir devletin ve milletin bekası olduğundan bunlarda milletin her devirde bağlı olduğu değerlerin ele alınıp yüceltilmesi ilk amaçtır.

B) Halk Hikâyeleri. Tarihten aldıkları konular yanında günlük hayatın çeşitli safhalarını işleyen ve "musannif" adı verilen sanatkarlar tarafından şekillendirilen, genellikle nazım-nesir karışık, içinde gerçek olaylardan başka hayalî olayların da bulunduğu uzun anlatmalardır. Konuları ve kaynakları açısından değişik şekillerde sınıflandırıldığı için araştırmacılar farklı sınıflar veya konular ileri sürmüşlerdir. Anlatılmaları sırasında sanatkarın yeri geldikçe saz çalıp şiir okuduğu, gerektiğinde bir meddah edasıyla çeşitli hareketler yaptığı görülür. Sesi güzel olmayan veya saz çalamayan anlatıcılara ise bu özelliği olan ikinci bir kişi yardım edebilir. Hikâyeleri anlatanlar genellikle aşıklardır (bk. HİKÂYE).

C) Manzum Olarak Kurulanlar. Bunlardan mâni ve ninni gibi ürünler birer dörtlütükten, pek az olarak da beş altı mısradan meydana gelirken türküler, ağıtlar, çocuk sevmeleri birden fazla bentten kurulmuştur. Tekerlemeleri ise belli bir ölçüye yerleştirmek mümkün değildir. Manzum olarak düzenlenen halk edebiyatı verimleri şunlardır:

1. Türkü. Halk edebiyatının en zengin ve günlük hayatla en fazla iç içe olan bölümüdür. Çoğunlukla kişilerin ve toplumla ilgili konuların işlendiği anonim ürünler olan türküler arasında aşıkların adına bağlananlar da vardır. "Türk" kelimesinden nisbet ekiyle türetilen bir terim olan "türki / türkü" başlı başına bir bölüm olabilecek çeşitliliğe sahiptir. Konu üzerinde çalışanlardan Mahmut Ragıp Gazimihal, Yusuf Ziya Demircioğlu, Pertev Naili Boratav, Hikmet Dizdaroğlu, Mehmet Özbek, Cem Dilçin, Süleyman Şenel ve Halil Atılğan ile son yıllarda halk edebiyatı ürünlerini sınırlı bir çerçeve içinde ele alan Umay Günay'ın bazı yönleriyle birbiri-

ni hatırlatan değerlendirmeleri, üzerinde dikkatle durulacak noktalara sahiptir. Türküler çeşitli biçimde sınıflandırılmıştır. Genel eğilim üç başlık altında ele alınması yönündedir. a) Ezgilerine Göre. M. Ragıp Gazimihal'in ilgi gören sınıflamasında türküler usullüler ve usulsüzler olmak üzere iki alt bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan ilkinde daha çok oyun havaları girmektedir. Konya'da "oturak havaları", Urfa'da "kırık havalar" adı verilen türküler bu bölüme girer. Usulsüz olanları ise uzun havalar olup divan, bozlak, hoyrat, koşma gibi çeşitleri vardır (Mahmut Ragıp, s. 192-195). b) Konularına Göre. Y. Ziya Demircioğlu, Cahit Öztelli, P. Naili Boratav ve Hikmet Dizdaroğlu'nun görüşlerinin yeniden gözden geçirilmesiyle şöyle ortak bir sınıflama ortaya konulabilir: Ninniler ve çocuk türkülleri, aşk türkülleri, gençlik türkülleri, asker türkülleri, kahramanlık türkülleri, evlenme türkülleri, ölüm türkülleri, tabiatla ilgili türküler, çalışma türkülleri, karşılıklı söylenen türküler, güldürücü türküler, ağıtlar, oyun türkülleri, hikâyeli türküler. c) Yapılarına Göre. Türkülerin çoğunluğu "bent" ve "kavuştak" adı verilen iki bölümden oluşur. Bent ve kavuştakların mısra sayısı, ölçüsü ve kafiyelenişi türküden türküye değişiklik gösterir. Bunların dışında mâni dörtlütüklerinden ve koşma nazım biçiminden yakılmış türküler de vardır (bk. TÜRKÜ).

2. Mâni. Halk edebiyatının çok sevilen ve yaygın olan bir nazım biçimidir. "Düz mâni" veya "tam mâni" adı verilen klasik şekli yedi heceli ve hemen daima "aaxa" biçiminde kafiyelidir. Sekiz ve on bir heceli örnekleri daha az görülmektedir. İlk mısraı hece sayısı bakımından eksik olduğu için "kesik mâni", kafiyeleri cinaslı olduğundan "cinaslı mâni" olarak adlandırılan çeşitleri de vardır. Hemen her konuda mâni söylenebilir. Mâniye Kuzeydoğu Anadolu'da "bayatı", Urfa ve Kerkük yörelerinde "hoyrat / horyat" adı verilir (bk. HOYRAT). Bayatılar Azerbaycan'da genellikle cinaslı olarak söylenir (bk. MÂNİ).

3. Ninni. *Dîvânü lugâti't-Türk'te* "balu balu" terimiyle ifade edilen ninni, daha çok çocukları uyutmak amacıyla kendine has bazı ezgilerle söylenen manzumelerdir. Çeşitli Türk topluluklarında değişik isimlerle anılır. Âzerî Türkçesi'nde "laylay", Çağatay Türkçesi'nde "elle", Çuvaşça'da "nenne", Kazak Türkçesi'nde "eldiy", Kerkük Türkçesi'nde (Irak Türkmenleri'nde) "leyle, leylev, leyley", Kırım Türk-

çesi'nde "ayya" (nani), Türkmen Türkçesi'nde "alley" kelimeleriyle adlandırılmaktadır. Türkiye Türkçesi'nde edebî dilde ninni denmekle beraber konuşma dilinde ve ağızlarda daha çok "nenni", bazan da "nennen" veya "nen" şeklinde telaffuz edilmektedir (Çelebioğlu, s. 11-13). Ninniler kendilerine mahsus bazı ifade kalıpları ve üslûp özellikleri taşır. Genel olarak "Dandini dandini dan ister"; "Hû, hû, hû Allah"; "Ninnilerin benim olsun" gibi bir nida, terennüm ve hitap unsuru ile başlayan ninnilerde (a.g.e., s. 16-17) sonuncu mısradan sonra "ninni, nenni, e... hû..." gibi sözler tekrar edilir. Her ninni söyleyenin dağarcığında bu dörtlüklerden birkaç örnek bulunmakla beraber hiç ninni bilmeyenler de çocuklara gelişigüzel söylenen cümlelerle ninni kurabilir. Türk ninnilerini çeşitli açılardan değerlendiren Âmil Çelebioğlu bunları dinî, kutsî, fikrî mahiyette, efsane ve ağıt türünden, dilek ve temenni, sevgi ve alâka, övgü ve yergi, şikâyet ve teessür, ayrılık ve gurbet ifade eden, vaad, tehdit ve korkutma niteliğinde ninniler olmak üzere dokuz grupta toplayarak incelemiştir (a.g.e., s. 20). Ninnileri tür, şekil ve görevleri açısından da gruplara ayırmak mümkündür. Bazı ninniler sadece kız veya erkek çocuklar için söylenirken her iki cins için söylenenler de vardır. Dinî mahiyetteki ninnilerde "lâ ilâhe illallah", tevhid, besmele gibi ifadeler görülmekle beraber bunlar daha çok annenin çocuk sahibi olduğu için Allah'a şükranını, çocuğunu sıhhat ve afiyetle büyütmeye veya çocuk sahibi olabilme dileğini ifade eder. Hz. Peygamber, Hz. İsmâil, Hz. Ömer, Hz. Ali ile Eyüp Sultan, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Emîr Sultan gibi din büyüklerinin adının geçtiği ve "ninni ilâhisi" adı verilen ninniler de vardır. Değişik şekilleri de olmakla beraber ninniler genellikle mâni gibi yedili hece ölçüsüyle ve "aaxa" biçiminde kafiyelidir (geniş bilgi için bk. a.g.e., s. 14-16).

4. Ağıt. Bir alt bölüm olarak ele alındığı gibi türkülerin içinde de düşünülmüştür. Azerbaycan'da "şiven" ve "ağı"; Türkmenler'de "ağı, tavs, tavsâ"; Kazak Türkleri'nde "koris"; Kerkük Türkleri'nde "sazlamağ" gibi adlarla anılan ağıt ölenlerin ardından nağme ile terennüm edilen, yas törenlerinde söylenen şiir, şarkı ve türkülerdir. Yalnız insanlar için değil nâdir olmakla beraber hayvan ve eşya için söylenmiş örnekleri de vardır. Daha çok genç yaşta ölenlere söylenen ağıtlar belli

bir ezgi ile icra edilir; hatta bu sırada bazı hareketlerin de yapıldığı görülür. "Ağırtçı" adı verilen ve genellikle kadın olan bazı kişiler başkalarının ölüleri için onların ağzından ağıt yakarlar. Ağıtlar, Türkler'in İslâmiyet'ten önceki dönemde "yuğ" adı verilen cenaze törenleri esnasında söylenen saguların devamıdır. Şekil olarak koşma ve mâni tarzında kuru-lup kafiyelendiği görülür (bk. AĞIT).

5. Tekerleme. Çok değişik görevleri olan tekerleme söz cambazlığı, dinleyicinin dikkatini toplama, biraz da üstünde durulan konu hakkında bilgi verme amacı taşıyan ve daha ziyade çocuk geleneklerinde varlığını devam ettiren bir türdür. Tekerlemelerin en önemli özelliklerinden biri belirli konularının olmayışıdır. Bunlar daha çok kafiyelerle elde edilmiş ses oyunları ve çağrışımlarla birbirine bağlanmış, belli bir şiir düzenine uydu-rulmuş, çok defa birbirini tutmayan hayal ve düşüncelerin sıralanmasından oluşur. Bundan dolayı tekerlemelerin hepsini bir araya getirip ortak bir tarif etrafında birleştirmek oldukça zordur. Pertev Naili Boratav genel kabul gören sınıflamasında masal tekerlemeleri, oyun tekerlemeleri, tören tekerlemeleri ve bağımsız söz cambazlığı değerinde tekerlemeler olmak üzere dört alt bölüm tek-lif eder (100 Soruda Türk Halkedebiyatı, s. 135). Masal tekerlemeleri dinleyiciyi masala hazırlamak, dinleyeceği olağan üstülükleri kabul edecek hale getirmek amacıyla söylenen iç kafiyeli sözlerdir. Oyun tekerlemeleri, çocukların oyuna başlamadan önce ebeyi seçmek veya oyuncuların oynayacağı rolü göstermek gibi maksatlarla söyledikleridir. Tören tekerlemeleri, çocukların bilhassa kandil akşamlarında kapı kapı dolaşıp hediye toplamaları, yağmurdan çiğdem toplayıp yemek yapmak için evlerden yiyecek istedikleri sırada söyledikleri tekerlemelerdir. Pehlivanların er meydanına çıkış-ları esnasında söylenenler de bu gruba dahil edilebilir. Söz cambazlığı değerindeki bağımsız tekerlemeler ise birlikte söylendikleri veya tekrar edildiklerinde telaffuzu zor olan sesleri, kelimeleri bir arada söylemeyi amaçlayan sözlerdir. "Üç tas has hoşaf" tekerlemesinde görüldüğü gibi ç, s, ş seslerinin birbirini takip ederek söylenmesi oldukça zordur.

6. Çocuk Sevmeleri. Ninni gibi, çocukları uyutmak amacına yönelik bir bölümün yanında bir de çocukları severken, onlar hakkındaki güzel duyguları dile ge-

tirirken söylenen sözler vardır. Bunlar genellikle kalıplaşmış ifadelerdir. "Beşik türküleri" diye de adlandırılan bu ürünler daha çok çocuğun cinsiyetine, kucakta veya beşikte sevilme durumuna, dış çıkarmadan önceki ve sonraki gelişmesine bağlı olarak söylenir.

D) Manzum ve Mensur Şekilleri Olanlar. Halk edebiyatı ürünleri arasında hem kısa oluşları, hem de manzum ve mensur örneklerinin bulunuşu açısından dikkati çeken ayrı bir grup vardır. Bir kısmı kalıcı gibi görünen bir şekle sahip olmakla beraber günlük hayattaki farklı görevleri yerine getirmek için kullanılan bu ürünlerin bazıları bölgelere göre kolayca kelime değişikliğine uğrayabilir. Bir atasözünün ders vermek amacıyla söylenmesinin yanında bir bilmecenin eğlendirme amacına yönelik olması bunun en güzel örneğidir. Bazılarına günlük hayatta sık sık yer verilebilir. Manzum ve mensur şekilli olan halk edebiyatı ürünleri şunlardır:

1. Bilmece. Çeşitli varlıklarla bunlara bağlı olayları, insan, hayvan, bitki gibi canlıları, eşyayı, akıl, zekâ, güzellik gibi soyut kavramlarla dinî konu ve motifleri kapalı bir şekilde yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla insanın düşünce, muhakeme ve dikkatine sunarak bulmayı amaçlayan kalıplaşmış sözlerdir. Bunlar bilmece genel isminin yanında "tanıt-maca, atlı mesel, atlı hekât, bilmeli matal, mesel, masal, metel, matal" olarak da adlandırılır. Âzerî sahasında bilmece karşılığı olarak "tapmak" (bulmak) fiilinden "tapzug, tapmaca"; Kırgız, Karakalpak ve Kazaklar'da "cumbak"; Kazan Türkleri'nde "tabışmak, cumak"; Başkurtlar'da "yumak" kelimeleri kullanılmaktadır. Hem bir zihnî faaliyet hem de bir eğlence aracı olan bilmeceler daha çok sonuncu görevleriyle canlılıklarını koruyabilmiştir. Bilmecenin kuruluşunda bilhassa renk, şekil, koku, hacim, zıtlıklar, dış görünüş, yapı özelliği gibi noktalara dikkat edilir. Kelime *Divânü lügâti'l-Türk*'te "tabuzguk" (I, 502; II, 164) ve "tabuzgu neng" (I, 489) şekillerinde ad olarak, "tabızmak" (II, 164) ve "tabuzmak / tapuzmak" (II, 86) biçimlerinde fiil olarak görülmektedir. Bilmeceler daha çok beyit ve mâni dörtlükleri şeklinde manzum, yüklemsiz cümle olarak da nesir şeklinde görülür. Kuralsız cümle veya iç kafiyeli örnekleri de vardır. Bazılarında soru ile hemen hemen hiç ilgisi olmayan taklidî sesler yer alır; bu özellik daha ziyade manzum bilmecelerde kafiyenin

sağlanmasına yardımcı olur. Bazan bir sorunun anlamını dahi değiştirmeyecek şekilde uğradığı küçük farklılıklarla bilmeden cevap sayısı yirmiyi bulabilmektedir (Sakaoğlu, *Köz*, sy. 3, s. 29-48). Manzum bilmecelerin bir kısmında her mısraın cevabı ayrı olabildiği gibi bu cevaplar arasında bir anlam bağı da bulunabilir. Cevabı bizzat sorunun kendisi olan bilmeceler de vardır (Çelebioğlu – Öksüz, s. 10-16). Uzun diyaloglarla kurularak kelime oyunlarına yer veren bilmeceler yanında, bölgelere göre farklı söyleişleri dışında altmıştan fazla farklı sorusu olabilen cevaplar da görülür (Başgöz – Tietze, *tür.yer.*).

2. Atasözü. Geçmişte yaşanan olaylardan çıkarılan sonuçları öğüt ve hüküm şeklinde nakleden kısa ve özlü anonim sözlerdir. İlk defa kimin söylediği ve son şekline ne zaman kavuştuğu bilinmez. Belirli kurallara göre zamanın akışı içinde değişikliklere uğramakla birlikte temel yapılarının değişmediği görülmektedir. Başta din, ahlâk, terbiye, hukuk, iktisat kuralları, gelenek ve görenekle tabiat olayları atasözlerinin oluşmasında önemli bir rol oynar. Kalıplaşmış bir yapıya sahip olmaları, birkaç kelime ile ifade edilmeleri, olayları özlü biçimde ortaya koymaları başlıca özellikleridir. “Vakit nakittir” gibi iki kelimelik olanların yanında kuralı zorlayan, “Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir, evlât gerek kazana” gibi birkaç hüküm bildiren atasözleri de vardır. *Orhun Âbideleri, Dîvânü lügâti’t-Türk, Kutadğu Bilig* gibi Türk kültürünün en eski eserlerinde az veya çok sayıda atasözü görülmektedir. Özellikle Kâşgarlı Mahmud’un eserinde yer alan sözler Türk kültürü için zengin bir kaynaktır. Buradaki sözlerin bir bölümü bugün de kullanılmaktadır. İçlerinde değişerek günümüze kadar gelenlerin yanında, “Ermeğe eşik art bolur” (Tembele eşik yokuş olur, *Dîvânü lügâti’t-Türk Tercümesi*, I, 138) gibi artık unutulmuş olanları da vardır. “Keskin sirke kabına / küpüne zarardır” gibi iki farklı şekli olanların dışında âdeti aynı düşüncüyü ifade eden, “Bedava sirke baldan tatlıdır”; “Müft (bedava) olsun da zift olsun” gibi atasözleri de mevcuttur. Kuruluşlarında tevriye, tezat, akis, hüsn-i ta’lîl, istifham, kinaye, mecâz-ı mürsel, istiare gibi sanatların yanında mecazlı, cinaslı, aliterasyonlu söyleişler de görülür. Bazıları hemen hemen bütün Türk dünyasında, “Kızım sana söylüyorum, gelirim sen işit” atasözü gibi ortak olmakla birlikte bazıları da son derece dar bir bölgede bilinmektedir. Benzerleri başka kültürlerde bulunabilecek atasözleri de vardır (bk. ATA-SÖZÜ).

3. Deyim. En az iki kelimedenden meydana gelen, bu kelimelerden en az birinin mecaz anlamıyla kullanıldığı, kısa ve özlü kalıplaşmış sözlerdir. Her dilde olduğu gibi Türkçe’de de sayıca son derece fazla olan deyimler genellikle bir hükmü değil bir kavramı belirtir. Eskiden “tabir” olarak adlandırılan deyimler şekil bakımından kelime öbeği (ağır başlı, gel zaman git zaman, suya sabuna dokunmadan) veya cümle halinde (Dostlar alışverişte görsün; Halep ordaysa arşın burda; Uma uma döndük muma) bulunabilir. Deyimlerin kuruluşunda kavramların mecazlı bir söyleişle kullanılması son derece sık görülür. Atasözlerinde olduğu gibi bir olayın hikâyesine telmih yoluyla dokunan deyimler yanında (hoşafın yağı kesilmek) âdet ve inanışları bildiren (beşik kertme nişanlı), bir kelimenin yardımcı fiil olmasıyla şekillenen (can atmak) deyimler de vardır. Deyimlerin atasözlerinden ayrıldığı en önemli nokta ise genel kural niteliği taşımamalarıdır. Deyimlerle bir kavramın özel kalıp içinde çekici bir anlatımla belirtilmesi amaçlandığı halde atasözleriyle yol göstermek, ders ve öğüt vermek, ibret alınması için gerçekleri bildirmek amaçlanmaktadır (Aksoy, I, 40). Deyimlerle, bir bilim dalının özel kelimeleri olarak kabul edilen terimleri birbirine karıştırmamak gerekir.

4. Alkış. “Hayır duası” olarak da adlandırılan alkışlar insanın kendisinin, yakın çevresinin ve sevdiklerinin refah ve mutluluğu için, iyi ve güzel şeyleri dilemek amacıyla Allah’a sesleniş ve yalvarış sırasında söylenen sözlerdir. Genellikle mensur ifadeler şeklinde ortaya konulur; ölçülü olarak beyit ve dörtlükler biçiminde görünenleri de vardır. Bazılarında birden fazla istek yer alabilir. Maddeye ulaşmak amacıyla söylenenlerin yanında kötülükler ve tehlikelerden korunmak amacıyla söylenenleri de bulunur. “Tuttuğun altın ola”; “Allah seni şeytana uydurmasın” vb. genel nitelikte alkışlar olduğu gibi özel konulu alkışlar da vardır. Yemek yerken, “Bereketli olsun”; “Allah bin bereket versin”; yeni doğmuş çocuklar için, “Ömrü uzun olsun”; “Allah analı babalı büyütsün”; yeni evlilere, “Bir yastıkta kocayın”; “Allah bahtıyar etsin”; ölenin ardından “Nur içinde yatsın”; yola gidenlere, “Allah kavuştursun” özel konularda

söylenen alkışlardan bazılarıdır. Alkışlarda ağırlıklı olarak görülen kavramlar düşmek, el, helâl, iyi, iyilik, murat, ocak ve ömürdür. Alkışlar duyguları etkili bir biçimde belirtir, konuşmayı süsleyerek ifadeye canlılık verir.

5. Kargış. “İlenç” ve “beddua” olarak da adlandırılan kargışlar başkaları için istenilen kötülükleri dile getiren sözlerdir. Yapılan kötü ve yanlış hareketler yüzünden kınama, belâ dileme, zor durumda kalınmasını isteme temeli üzerine kurulan kargışlar yapı özellikleri açısından alkışlar gibidir. Türkçe’deki kargışların sayısı alkışlara göre daha fazladır. Kargışlarda ağırlıklı olarak görülen kavramların başında baş, ciğer ve göz gelmektedir. Diğerleri şöyle sıralanabilir: Ağız, ayak, belâ, dert, dil, düşmek, ekmek, el, ev, kan, kapı, ocak, ölü, ölüm, yer, yürek ve yüz (Akalin, *tür.yer.*). Düşmek, el ve ocak kavramlarının alkış ve kargışlarda çokça kullanılması daha çok söyleyenin niyetiyle ilgilidir; her ikisinde de Allah’ın adı anılarak iyilikler istenebilir veya kötülük ve belâlara uğrama dile getirilebilir (bk. BEDDUA).

E) Seyirlik Oyunlar. “Halk tiyatrosu” adıyla da bilinen bu bölüm daha çok Türk tiyatrosu kapsamına dahil olmakla birlikte bazı temel noktalarıyla halk edebiyatı içinde ele alınabilir. Bu oyunları çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Umay Günay bunları köy tiyatrosu, meddah, karagöz, orta oyunu ve kukla olmak üzere beş tür olarak ele almaktadır (*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XIV, 530-531). Diğer bir sınıflamada ise oyunların sergilendiği yerleşim merkezleri esas alınmıştır: Köy seyirlik oyunları, şehir seyirlik oyunları (TDEA, IV, 56). Sadece seyirlik oyun denildiğinde genellikle köy seyirlik oyunları kasdedilmektedir.

1. Köy Seyirlik Oyunları. Daha çok taklide dayanan, eski dinlerin ve köy hayatının izlerini taşıyan oyunlardır. Basit makayaj ve kostümlerle sergilenen bu oyunlardan bazıları sözsüz olup “samit” veya “lal” olarak adlandırılır ve kimin tarafından düzenlendiği bilinmez. Erkek topluluklarında oynananlarda kadın rollerini de erkekler üstlenmekte, ancak kadınlar arasında oynananlarda erkek bulunmamaktadır. Bazılarının güldürme amacına yönelik olmasına karşılık içlerinde acıklı konuları işleyenler de vardır. “Arap Oyunu”, “Deve Oyunu”, “Delikzın Kocaya Girmesi”, “Elti Doğuşu” bunlardan birkaçıdır.

2. **Şehir Seyirlik Oyunları.** Kültür ve sanat merkezleriyle nisbeten kalabalık şehir merkezlerinde sergilenen bu oyunları dört alt bölümde toplamak mümkündür. a) **Karagöz.** "Türk gölge oyunu" olarak da adlandırılan karagöz, belirli tiplerin gölgelerinin bir kişi tarafından perdeye düşürülmesi ve her birinin kendi özelliğine göre seslendirilmesi esasına dayanır. Halkı temsil eden Karagöz ile biraz tahsil görmüş yarı aydın insan tipini temsil eden Hacivat'ın bazan kelime oyunlarına, bazan yanlış anlamaya dayanan esprileriyle süslenen bu oyunların konusu masal, efsane, halk hikâyesi gibi kaynaklardan da alınabilmektedir. b) **Orta Oyunu.** Karagöz'ün yerine Kavuklu'nun, Hacivat'ın yerine Pişekâr'ın geçtiği, yani Karagöz'ün perdeden sahneye indiği bir oyun olarak kabul edilebilir. "Meydan oyunu" ve "zuhûrî kolu" adlarıyla da anılan orta oyununda kelime oyunları ön planda yer alır. c) **Kukla.** Karagöz'de olduğu gibi bir sanatçı tarafından kukla denilen bebeklerin bazan ellerle, bazan da bağlandıkları iplerle oynatıldığı bir tiyatro türüdür. Sanatçı aynı zamanda bu kuklaları konuşturan kişidir. Dizlerini de devreye sokarak dört kuklaya hükmeden oyuncular vardır. d) **Meddah.** Tek sanatçının rol aldığı bir tiyatro türü olup bu türün esas anlatmaya (tahkiye) dayanır. Meddah adı verilen kişi anlattığı olaya ve kahramanlarına göre taklitler, jest ve mimikler yapar, ses tonunu değiştirebilir. Konularını büyük şehirlerin günlük hayatından olduğu kadar masal ve halk hikâyelerinden de alan meddahlar yeni ve farklı konularda da hikâyeler anlatırlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lügati't-Türk Tercümesi, I, 138, 489, 502; II, 86, 164; III, 232; Uşşakizâde Hâlid Ziyâ, *Tuhfe-i Letâif*, İzmir 1308; I. Kunoş, *Halk Edebiyatı Numûneleri: Türkçe Ninniler*, İstanbul 1341; a.mlf., *Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1343/1925; Sadettin Nüzhet [Ergun] – Mehmed Ferid [Uğur], *Konya Vilâyeti Halkiyat ve Harisiatı*, Konya 1926; Mahmut Ragıp [Gazimihal], *Anadolu Türküleri ve Müsiki İstikbalimiz*, İstanbul 1928, s. 192-195; Kilişli Rifat [Bilge], *Mâniler*, İstanbul 1928; Ahmed Talat [Onay], *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, İstanbul 1928; a.mlf., *Türk Şiirlerinin Vezni*, İstanbul 1933; H. A. Fischer, *Schah İsmâjil un Gülizar ein Türkischer Volksroman*, Leipzig 1929; Pertev Naili [Boratav], *Köroğlu Destanı*, İstanbul 1931; a.mlf., *Halk Edebiyatı Dersleri*, Ankara 1942; a.mlf., *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946; a.mlf., *Le "Tekerieme"*, Paris 1963; a.mlf., *100 Soruda Türk Halkedebiyatı*, İstanbul 1992, s. 135; a.mlf., "Mâni", *İA*, VII, 285-288; Murat Uraz, *Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri*, İstanbul 1933; M. Fuad Köprülü, *Türk Halk Ede-*

biyatı Antolojisi, İstanbul 1935; a.mlf., *Türk Saz Şairleri*, Ankara 1962, s. 9-49; Osman Cemel Kaygılı, *İstanbul'da Semâi Kahveleri ve Meydan Şairleri*, İstanbul 1937; İhsan Ozanoğlu, *Âşık Edebiyatı: Medhal, Kastamonu 1940*; Ahmet Kutsi Tecer, *Köy Temsilleri*, Ankara 1940; O. Spies, *Türk Halk Kitapları-Mukayeseli Masal Bilgisine Bir İlâve* (trc. Behçet Gönül), İstanbul 1941; H. Namık Orkun, *Türk Efsaneleri*, İstanbul 1943; Niyazi Eset, *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler*, Ankara 1944; a.mlf., *Mâniler Kılavuzu*, Ankara 1947; Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1947; Hasan Eren, *Türk Saz Şairleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1952; E. Sausse, *Türk Halk Edebiyatı* (trc. İlhan Başgöz), İstanbul 1952; Cahit Öztelli, *Halk Türküleri*, İstanbul 1953; M. İlhan Başgöz, *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1956; a.mlf., *Türk Bilmececi*, Eskişehir 1993; a.mlf. – Andreas Tietze, *Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles*, Berkeley 1973; Ali Balım, *Destanlar ve Türküler*, İstanbul 1957; Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1958, s. 77-80; A. Süheyl Ünver, *Fatih Devri Fıkraları*, İstanbul 1959; M. Turhan Tan, *Tarihî Fıkralar*, İstanbul 1962; Ferruh Arsunar, *Gaziantep Folkloru*, İstanbul 1962; Şemsi Yastıman, *Türkten Türküler*, İstanbul 1962; Nesip Yağmurdereli, *Mânilerimiz*, İstanbul 1963; Şükrü Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları: Köy Tiyatrosu*, Ankara 1964; a.mlf., *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara 1981; a.mlf., *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara 1986; Cevdet Kudret, *Karagöz*, Ankara 1968, I-III; a.mlf., *Orta Oyunu*, Ankara 1973; Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Ankara 1969; Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, Ankara 1969, s. 51-68, 102-121; Mehmet Tuğrul, *Mahmutgazi Köyü Halk Edebiyatı*, İstanbul 1969; Eflatun Cem Güney, *Folklor ve Halk Edebiyatı*, İstanbul 1971; Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara 1971, I, 37-49; II (1976), s. 403-425; Mehmet Önder, *Şehirde Şehire: Efsaneler, Destanlar, Hikâyeler*, İstanbul 1972, I-II; E. Kemal Eyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973-75, I-II; Saim Sakaoğlu, *Gümüşhane Masalları: Metin Toplama ve Tahlil*, Ankara 1973; a.mlf., *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul 1976; a.mlf., *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara 1980; a.mlf., "Türk Bilmececiğinde Soru Kalıplaşması ve Kalıp Bilmececi", *Köz*, sy. 3, Erzurum 1980, s. 29-48; Muhannâ Balı, *Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi, Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Ankara 1973; a.mlf., *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul 1979, s. 9; Fikret Türkmen, *Âşık Garip Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara 1974; a.mlf., *Tâhir ile Zühre*, Ankara 1983; İ. Hilmi Soykut, *Türk Atalar Sözü Hazinesi*, İstanbul 1974; Umay Günay, *Elazığ Atasözleri*, Erzurum 1975; a.mlf., *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara 1986; a.mlf., "Türk Halk Edebiyatı", *Doğuşun Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, XIV, 523-533; Ata Terzibaşı, *Kerkük Hoyratları ve Mânileri*, İstanbul 1975; Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Ankara 1975; Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul 1975; Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağ-*

lı Fıkralar, Ankara 1976; Özdemir Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Ankara 1976; Ehliman Ahundov, *Azerbaycan Folkloru Antolojisi* (nşr. Semih Tezcan), Ankara 1978; Âmil Çelebioğlu – Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmececi Hazinesi*, İstanbul 1979, s. 7-16; Âmil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul 1982, s. 11-20; Nuri Taner, *Masal Araştırmaları-I*, İstanbul 1983; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 279-305; Tahir Alangu, *Türkiye Folkloru Elkitabı*, İstanbul 1983; Ali Öztürk, *Türk Anonim Edebiyatı*, İstanbul 1986; Nail Tan, *Folklor: Halkbilimi-Genel Bilgiler*, İstanbul 1988; Lütfullah Sâmî Akalın, *Türk Dilek Sözcüklerinden Alkışlar, Kargışlar*, Ankara 1988; Ahmet Edip Uysal, *Yaşayan Türk Halk Hikâyelerinden Seçmeler*, Ankara 1989; Yunus Zeyrek, *Posoflu Âşık Zülâli*, İstanbul 1990; M. Fahrettin Kırzioğlu, "Halk Edebiyatı Deyimlerimiz Üzerine Bir Deneme", *TDİ*, XI/124 (1962), s. 214-218; sy. 125 (1962), s. 286-288; sy. 126 (1962), s. 350-353; sy. 128 (1962), s. 655-660; sy. 130 (1962), s. 786-788; sy. 131 (1962), s. 848-851; sy. 132 (1962), s. 910-912; a.e.: *Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, XIX/207 (1968), tür.yer.; Ağâh Sırrı Levend, "Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı", a.e., XIX/207 (1968), s. 177; Abdurrahman Güzel, "Tekke Şiiri", *TDİ*, LVII/445-450 (1989), s. 251-454; Nihat Sami Banarlı, "Halk Edebiyatı", *TA*, XVIII, 393-402; a.mlf., *RTET*, I-II, tür.yer.; D. Mehmet Doğan, "Âşık Edebiyatı", a.e., IV, 55-56; Aydın Oy, "Atasözü", a.e., I, 214-218; İnci Enginün – Mustafa Kutlu, "Halk Hikâyesi, Hikâyeleri", a.e., IV, 57-62; Mustafa Kutlu, "Mâni", a.e., VI, 134-137; Abdülkadir Karahan, "Âşık Edebiyatı", *DiA*, III, 550-552.



SAİM SAKAOĞLU

□ **ARAP EDEBİYATI.** Bütün milletlerin geçirdiği benzer tarihî süreç içinde Araplar'da da zengin bir halk edebiyatı teşekkül etmiştir. Arap halk edebiyatı, yazarı bilinmeyen (anonim) ve yazarı bilinen halk edebiyatı şeklinde iki bölüme ayrılmaktadır.

Nesilden nesile geçen müşterek halk mirasını ihtiva eden birinci bölüm hikâye, efsane, darbimesel, bilmece, fıkra, şarkı, türkü, halk tabirleri ve ağıtları içine alır. Göçebe halinde yaşayan ve umumiyetle gelenek ve tarih bakımından bir birlik gösteren Araplar'ın birkaç farklı lehçe konuştuğu tesbit edilmiştir (Brockelmann, *GAL*, I, 42). Göçebelik döneminden günümüze ulaşan edebî ürünlerin en üstünü Câhiliye şiiri olup bunun yanında daha başka edebî türlerin de bulunduğu bilinmektedir. Bedevî Araplar'ın eski çağlarda kuyulardan su çekerken söyledikleri mânilere işaret eden Silvestre de Sacy ile aynı kanaati taşıyan Baver, çalışmayı kolaylaştıran ve bir bakıma psikolojik etkisi olan bu tür mâniler ile Teyrat'ın "Sayılar" bölümünün 21/17 cümle-